

A VLAGYIMIR-SZUZDALI FEJEDELEMSÉG ÉS ANDREJ BOGOLJUBSZKIJ AZ OROSZ TÖRTÉNETÍRÁSBAN

„Személyek, helyszínek, perpatvarok, kibékülések, csaták, hadjáratok, ostromok, tárgyalások ezrei kapcsolódnak össze minden évben. A jelenlegi barátok holnap ellenségek lesznek. Egyes fejedelmek hirtelen eltűnnek, mások megjelennek és ismét átengedik az előbbieknak, akik mintha a felhők közül ereszkednének le. A harcok, Isten tudja, miért – szakadatlanul felújulnak. A városok egyik kézről a másikba kerülnek”¹ – így jellemezte a részfejedelmi Oroszország politikai viszonyait a 19. század közepén Pogogyin, az orosz történetírás hivatalos irányzatának képviselője.

Két évtizeddel később a szlavofil Besztuzsev-Rjumin hasonló véleményének adott hangot: „A részfejedelmi időszakot általában és teljes joggal a legnehezebben érthetőnek és magyarázhatónak tartják. A történelmi lét különálló központjainak nagy száma, a rengeteg, számunkra – távoli utódok számára – nem teljesen érthető okok miatt egymással harcoló személy, a városi lakosság részvétele ezekben a viszályokban arra kényszerít bennünket, hogy a Jaroszlávtól (Bölcs Jaroszláv halálától - M.J.) a tatárok betöréséig tartó időszakra úgy tekintsünk, mint az események alapján a legkomorabb és a kutatás szempontjából a legsötétebb periódusra”.²

Az önálló Vlagyimir-Szuzdali Fejedelemség, melyet a 12. század második feléig első központjairól Rosztov-Szuzdali, ill. Szuzdali Fejedelemségnek szokás nevezni, viszont éppen e „komor” korban jött létre és vált az egyik legjelentősebb óorosz állammá.

A kijevei állam északkeleti része Jurij Vlagyimirovics vezetésével Msztyiszlav Vlagyimirovics nagyfejedelem halála (1132) után vált önállóvá. Jurij Szuzdal mellett új rezidenciát hozott létre, s a Szuzdali Fejedelemség megerősítésére törekedett. Ezért annak határai mentén és fontosabb pontjain város-erődöket építtetett. Így alapította meg például a mai Jurjev-Polszkij és Pereszlavl-Zaesszkij városokat. Nevével hozzák összefüggésbe Moszkva alapítását is. Sikeresen harcolt a novgorodiakkal és arra kényszerítette őket, hogy fejedelmükké legidősebb fiát, Rosztyiszlavot tegyék meg. Befolyása Muromra és Rjazanyra is kiterjedt. Nem csoda, hogy a távoli területek ügyeibe való beavatkozásai miatt a Dolgorukij (Hosszúkezű) ragadványnevet kapta. A fejedelmi beháborúban való aktív részvétele végül meghozta számára a várva-várt eredményt: 1155-ben véglegesen elfoglalta Kijevet. Röviddel utána (1157-ben) azonban meghalt. Utóda Északkelet-Oroszországban fia, Andrej Jurjevics lett.

Andrej Szuzdal helyett Vlagyimirt választotta székhelyül, melyet kora egyik legszebb és legjelentősebb óorosz városává tett. Ő is központja közelében építtetett új rezidenciát, méghozzá – a hagyomány szerint – Istennek kedves he-

lyen. Innen származik a Bogoljubszkij ragadványnév. Az 1160-as években Andrej Bogoljubszkij a gazdasági erőforrásokra, a kis- és középbirtokosokra valamint – Rosztov és Szuzdal kivételével – a városokra támaszkodva viszonylag erős fejedelmi hatalmat hozott létre. Ennek érdekében erőszakos eszközök alkalmazásától sem riadt vissza. Egyházpolitikája sikertelen volt, többek között azért, mert az önálló vlagyimiri érsekség megteremtését nem tudta elérni. Külpolitikáját a jelentős eredmények mellett a nagy kudarcok is jellemezték. Váltakozó sikerrel harcolt a volgai bolgárok és a novgorodiak ellen. Saját csapatai és szövetségesei 1169-ben ugyan bevették Kijevet, 1173-ban azonban egy hasonló kísérlet óriási vereséggel végződött. Élete tragikus körülmények között ért véget: 1174-ben saját rezidenciáján bojárok összeesküvésének áldozata lett.

E dolgozat tulajdonképpeni témája a Bogoljubszkij-értékelés története az orosz történetírásban. A fejedelem tevékenységének számos olyan vonása van, amely eltérő véleményekre adott és ad lehetőséget. Apja akarata ellenére hagyta el Visgorodot, majd annak a területnek lett az uralkodója, melyet Dolgorukij fiatalabb fiainak szánt. Rokonait és apja bojárjait elűzve szilárdította meg hatalmát. Két püspökkel is meggyűlt a baja, pedig bőkezűen támogatta az egyházat. A források szerint fiatal korában bátorságával tűnt ki a belháborúban, vlagyimiri uralkodása (1157-1174) idején viszont csak egyetlen hadjáratban vett részt személyesen. A Kijevért folytatott küzdelem során az ő csapatai rabolták ki először az „orosz városok anyját”-t. Megszerezte a kijevi trónt, mégsem ült rá, hanem Vlagyimirban maradt. 1170-ben hadai nagy vereséget szenvedtek Novgorod alatt, de a gazdasági blokád meghozta számára a sikert. Szegény alattvalóiról gondoskodott, míg udvartartásának tagjaival rosszul bánt, sőt egyes fejedelmeknek is parancsokat osztogatott. Szolgái közé idegenek is bekerültek, s éppen jáász származású kulcsára nyújtotta a legnagyobb segítséget az összeesküvőknek. Ezt a lehetőséget használták ki az orosz történetírás különböző irányzatainak képviselői: erősen negatív és teljesen pozitív vélemények is születtek.

Az orosz történelem első jelentős szintézisét a nemesi „történetíró”, V.Ny. Tatyiscsev hozta létre. Fő művét, amely az „Orosz történelem a legrégebb időkől” címet kapta, csak halála után kezdték megjelentetni. E munka forrásainak kérdése többször felvetődött a történettudományban. Már a 19. századi kutatók egy része kételkedett Tatyiscsev sok adatának hitelességében, de akadtak védelmezői is. Az „Orosz történelem...”-ben nem kevés olyan adat található, amely jelentős mértékben kiegészítheti ismereteinket, különösen a 11-13. század történetére vonatkozóan. Értékük azért vitatható, mert Tatyiscsev főként saját tulajdonában lévő, ill. másolatban megszerzett forrásokat használt fel, s ezek egy része elpusztult a bolgyinói udvarházban keletkezett tűzvész idején.

Az „Orosz történelem...” szerzője hazája történetét az orosz állam történetével, az állam történetét pedig az egyeduralom történetével azonosította. Oroszország kormányzásának valamennyi formája közül az egyeduralmat részesítette előnyben. A részfejedelmi rendszerben csak visszalépést, hanyatlást látott és a nagyfejedelmek okatlan politikájának következményét, mivel az utóbbiak az állam területét fiaik között osztották fel.

Az orosz historiográfiában először Tatyiscsev készítette el Oroszország történetének teljes periodizációját. Szerinte 862-től 1132-ig az egyeduralom volt a jellemző, amelyet 1132-ben megbontottak, s csak 1462-től sikerült ismét visszaállítani. Ebben a koncepcióban Dolgorukij lett az egyeduralom megsértője, minthogy „trónt alapított Fehér-Oroszországban”,³ s ezzel az állam két nagyfejedelemségre bomlott. Ezért nem véletlen, hogy Tatyiscsev így értékelte tevékenységét: „a szerződések és az igazságosság ellenére sok háborút robbantott ki”.⁴ Építő és telepítő tevékenységét viszont kiemelte,⁵ mint ahogyan fiát is. Tatyiscsev szerint Bogoljubszkij „nagy emléket állított magának azzal, hogy az apja által Szuzdalban sokáig befejezetlenül hagyott templomok építését befejezte és újakat épített”⁶, valamint növelte Vlagyimir városának a területét és megnagyobbította a várát.⁷

Más vonatkozásban azonban az „Orosz történelem...” eltérően ítélte meg a két fejedelmét. Andrej 1155. évi lépését – apja hozzájárulása nélkül délről a Szuzdali Fejedelemségbe ment – például egyrészt azzal indokolta, hogy nem értett egyet apja életmódjával.⁸ Dolgorukijt, mint láttuk, elítélte viszálykodásáért, Bogoljubszkijt viszont, aki vlagyimiri uralkodóként csak Kijev és Novgorod ellen három nagy hadjáratot indított, így jellemezte: „jobban szerette a háborúnál a békét, a javak szerzésénél pedig az igazságot”.⁹ Kijev 1169. évi elfoglalását és kifosztását azonban Tatyiscsev sem helyeselte, legalább is erre lehet következtetni a szörnyű részletes leírásából.¹⁰

Tatyiscsev, mivel a részfejedelmi rendszert az egyeduralom szempontjából elítélte, a vlagyimiri uralkodó egyes tulajdonságait viszont méltatta, ellentmondásos, de negatív színezetű Bogoljubszkij-képet alkotott. Végső értékelése is erről árulkodik. Nem vitatta az évkönyvrók állításait, melyek szerint Andrej ügyes hadvezér, ájtatos és igazságos fejedelem volt, de megjegyezte, hogy a templomoknak és a papoknak anyagi javakat adományozott, s ezért a krónikásoknak dicsérniök kellett őt.¹¹ Ezután Bogoljubszkij hibáit sorolta fel, például azt, hogy túlságosan büszke lett, nem volt eléggé szorgalmas a kormányzásban, a bolgárok és a Novgorod elleni hadjáratok alkalmával nem tudott rendet teremteni, majd így zárta le az értékelést: „lehet, hogy ezért sajnálták kevésbé halálakor úgy az egyháziak, mint a világiak.”¹²

A nemesi történetírás legkiemelkedőbb alakjának, Ny.M Karamzinnak a részfejedelmi rendszerrel és Andrej Bogoljubszkijjal kapcsolatos értékelése különbözött Tatyiscsevétől. Karamzin fő műve „Az Orosz Állam története”, amelyet az 1810-es évek második felében kezdtek kiadni. Készítésekor a szerző, Tatyiscsevtől eltérő módon, elsősorban az állami irattárak és könyvtárak dokumentumait használta fel. Grandiózus munkájában védte az egyeduralmat. Az ország történelmét ő is az állam történetével, az állam történetét pedig az egyeduralom történetével azonosította. Azonban sok újat hozott úgy az orosz történeti folyamat értelmezésében, mint az egyes események értékelésében.

Karamzin a történelmi személyiségek tevékenységének eszmei és erkölcsi motivációit igyekezett feltárni, mivel azt tartotta, hogy a történelemben a döntő szerepet a nagy emberek játsszák. Ilyen nagy ember volt szerinte Andrej Bogoljubszkij, akit, Tatyiscsevhez hasonlóan, apjával szembeállított. Jurij Dolgorukij

észak-keleti tevékenységét: a telepítést, a városok alapítását, a templomok építését, a papok számának növelését ugyan elismerte, de a fejedelmet hatalomra vágyónak és könnyelműnek nevezte.¹³ Azt tartotta, hogy Dolgorukij sem nagylelkű, sem jószívű nem volt, s az annyira kedvelt Monomah fiaként „nem tudta kiérdemelni a nép szeretetét”.¹⁴

Karamzin Andrejt bátor, de békeszerető, kiemelkedő értelmi képességekkel rendelkező, ájtatos, bőkezű és higgadt uralkodóként jellemezte.¹⁵ Meggyilkolásával kapcsolatban ugyan elismerte, hogy Bogoljubszkijt nem szerették, de igyekezett mentetetni a fejedelmet: jellemének pozitív vonásait kezdte sorolni, a népet pedig meggondolatlanoknak és hálátlanoknak nevezte.¹⁶ Jó forrásismeretét is segítségül hívta Bogoljubszkij „ártatlanságának” bizonyításához. Az Ipatjev-évkönyv megőrizte a 12. századi „Elbeszélés Andrej Bogoljubszkij meggyilkolásáról” című művét, amelynek szerzője felhasználta és átalakította Pál apostol egyik gondolatát. Ezt vette át Karamzin is: „ahol törvény van, ott sok a sérelem is”¹⁷, majd így folytatta: „Következésképpen az általános elégedetlenség a törvények rossz végrehajtása vagy a bírák igazságtalansága miatt keletkezett.”¹⁸

Kijev 1169. évi elfoglalása azonban végképp nem illett a nemesi történetíró Bogoljubszkij-értékelésébe. A tényeket nem hagyhatta figyelmen kívül. Felháborodva ecsetelte a város bevétele utáni helyzetet: „A győztesek saját magukra szégyent hozva megfélemlítettek arról, hogy oroszok: három napig rabolták nemcsak a lakosságot és a házakat, hanem a kolostorokat és a templomokat is”¹⁹. A számára rendkívül kényelmetlen problémát Karamzin úgy oldotta meg, hogy a kijevi eseményekben résztvevők tetteinek bírálata közben egyszerűen fátylat borított a hadjárat szervezőjének bűneire.

Karamzin szerint a Vlagyimiri Nagyfejedelemséget Bogoljubszkij alapította.²⁰ Még fontosabb a koncepció szempontjából az a megállapítás, mely szerint Andrej „előkészítette Északkelet-Oroszországot arra, hogy úgymond államunk valódi szíve legyen”.²¹ Ez a gondolat Karamzin Bogoljubszkij képének kialakítása során nagyon fontos tényező lett. A nemesi történetíró tehát nemcsak azért dicsőítette Andrejt, mert az egyeduralom 12. századi képviselőjének tartotta,²² hanem azért is, mert koncepciójában a fejedelem által létrehozott állam a cári birodalom (megszervezésének) központja lett. Ennek az utóbbi államnak pedig, amely jelentős anyagi támogatást nyújtott Karamzinnak „Az Orosz Állam története” megírásához, érthetően szüksége volt pozitív történelmi személyiségekre. Bogoljubszkij pedig ilyen pozitív történelmi személyiség lett, aki a szerző szerint – azonkívül, hogy értelmi képességeit tekintve Salamon királyhoz hasonlított – „természetesen az egyik legbölcsebb orosz uralkodó volt a politikai döntések terén, avagy abban a tudományban, amely megerősíti az államhatalmat”.²³

Karamzin történeti koncepciója az állam által támogatott hivatalos koncepció lett. V.K. Kjuhelnbeker szerint, aki maga is dekabrista volt, a dekabristák Karamzinnak szinte egy nézetével sem értettek egyet.²⁴ Ny.M. Muravjov például élesen bírálta „Az Orosz Állam történeté”-t.²⁵ Az uralkodók tevékenységét a dekabristák jórészt erkölcsi szempontok alapján értékelték.²⁶ A részfejedelmek politikáját elítélték. Úgy vélték, hogy azok csak saját érdekeikkel törődtek.²⁷ Másrészt

Muravjov szerint a szuzdali fejedelmek egyeduralomra törekedtek,²⁸ s mivel a dekabristák elítélték az egyeduralkodókat, Andrej Bogoljubszkijt sem értékelték pozitívan. Ezen két ok miatt tevékenységével kevésbé foglalkoztak.

A Bogoljubszkij – értékelésben a 19. század közepéig számottevő változás nem történt. A hivatalos irányzat egyik legfőbb képviselője ekkor M.P. Pogogyin volt, aki Karamzin nyomdokain haladt. „Tanulmányok, megjegyzések és előadások az orosz történelemlről” című többkötetes munkájában Pogogyin – Karamzinhoz hasonlóan – Bogoljubszkij tevékenységét szembeállította apjával, bár Novgoroddal kapcsolatos politikájukat hasonlóknak tartotta. „Már Jurij Dolgorukij elkezdte a novgorodiak sanyargatását. Különböző adókat szedett tőlük, elvette városaikat, feldúlta földjeiket, nem engedte, hogy inség idején gabonát szállítsanak nekik”²⁹ – írta ezzel kapcsolatban, s véleménye szerint Andrej Novgorodot „még jobban korlátozta, mint apja”.³⁰ A különbséget többek között abban látta, hogy Jurij 1132 után gyakran vett részt a belháborúkban és csak a vereségek után tért vissza Északkelet-Oroszországba, hogy erőt gyűjtsön a további harcokhoz,³¹ Andrej viszont 1155-ben otthagytta Dél-Oroszországot.³²

Pogogyin úgy vélte, hogy Bogoljubszkij urlakodásával a Szuzdali Fejedelemség történetében új korszak kezdődött.³³ Szerinte Andrej fejedelemsége nagy területű és népes volt, az uralkodó pedig élt a rendelkezésre álló eszközökkel: „engedelmességre kényszerítette a szomszédos rjazanyi és muromi fejedelmeket, ..., majd a távolabb lévőköt, végül megszerezte Kijevet is”.³⁴ Pogogyin, csakúgy, mint Karamzin, felmentette az 1169. évi szörnyű eseményekkel kapcsolatban Bogoljubszkijt, aki „Msztjiszlav Izjaszlavics nagyfejedelem engedetlensége miatt”³⁵ haragudott meg és küldött sereget Kijev ellen. A szerző nem mulasztotta el megjegyezni, hogy Andrej, miután megszerezte a régi főváros feletti fennhatóságot, hamarosan rangidős is lett Monomah utódai között, s velük „saját kénye-kedve szerint rendelkezett.”³⁶

Bogoljubszkijt rendkívüli képességekkel megáldott embernek tartotta, aki Oroszország legerősebb fejedelme lett.³⁷ Karamzinhoz hasonlóan az 1174-es gyilkosságért nem magát Andrejt tette felelőssé. Szerinte a fejedelmet személyes természetű okok miatt ölték meg.³⁸

A 19. század közepén a szlavofilok sem mutattak fel számottevő eredményeket a Bogoljubszkij-értékelésben. Új szakaszt nyitottak viszont a nyugatosok irányzatához tartozó polgári történészek, akik jelentős lépést tettek előre a hivatalos nemesi historiográfiához viszonyítva a széttagoltság időszakának tanulmányozásában és értékelésében. A nyugatosok történetírói irányzata, az államjogi iskola, a történelmi fejlődés törvényszerűségeinek feltárására törekedett. Az államjogi iskola nézeteinek első összefoglalását K.D. Kavelin 1846-ban kiadott műve, a „Pillantás a régi Oroszország jogi életére” jelentette. Ebben a szerző az államnak a nép életében való meghatározó szerepét hangsúlyozta, s az orosz történelmet az állam fejlődéseként írta le. Kavelin, valamint az irányzat másik két kiemelkedő képviselője, B.Ny. Csicserin és Sz.M. Szolovjov koncepciója között egyes kérdésekben ugyan eltérés fedezhető fel, de kiindulópontjuk azonos volt. Feltétlenül meg kell jegyezni, hogy a „Pillantás a régi Oroszország jogi életére” szerzője

idővel eltávolodott a nyugatosoktól és az 1850-es évek végétől egyre inkább a szlavofilokhoz közeledett.

Kavelin fenti művében a Szuzdali Fejedelemség alapítójával is foglalkozott. Kiemelte építő és telepítő tevékenységét, s rámutatott, hogy Jurij Dolgorukij és fia, Anrej Bogoljubzkij törekvései a kijevi nagyfejedelmi trónnal kapcsolatban különböztek egymástól.³⁹ A szerző szerint északon tehát Novgorodban és a hozzá tartozó területeken, az obscsina megerősödött, de Oroszország többi részén a 12. században „a dolgok új rendje” jött létre.⁴⁰ Ennek a rendnek a kezdetét 1169-től számította, mivel akkor Bogoljubzkij sikeres ostrom után öccsének adta a kijevi trónt, míg ő Vlagyimirban maradt.⁴¹ Kavelin koncepcióját Szolovjov is átvette, sőt továbbfejlesztette. Ezért részletesebb ismertetése az ő nézeteinek bemutatásánál a legcélszerűbb.

Mivel Andrej Bogoljubzkij a Kavelin által képviselt rendszer fontos eleme volt, ő nagyra értékelte a vlagyimiri uralkodót, bár tevékenységének csak egy részével foglalkozott: „ebben a kiváló történelmi személyiségben először ölt testet a régi Oroszország állami életének új típusa – a nagybirtokos, a gazda, a saját földjeivel korlátlanul rendelkező birtokos típusa, olyan típus, amely még határozottabban kifejezésre jut később testvérében és utódjában, Vszevolod Georgijevicsben és véglegesen Moszkvában fejlődik ki.”⁴²

Az államjogi iskola másik kiemelkedő alakja, sőt az egész orosz polgári történetírás egyik legjelentősebb képviselője, Szergej Szolovjov Oroszországban mérsekelt reformok bevezetését tartotta szükségesnek. Az ország középkori történetéről alkotott nézeteit jól szemlélteti „A Rurik-ház orosz fejedelmei egymáshoz való viszonyának története” című műve is. Ebben igen fontos szerepet kapott Északkelet-Oroszország és Andrej Bogoljubzkij. Szolovjov szerint Rurik idejétől Bogoljubzkij uralkodásáig a nemzeti viszonyok jellemezték Oroszországot, amely az uralkodó nemzetség egységes tulajdona volt. Andrej uralkodásától az állami viszonyok, melyeket, az egyeduralom jellemezett, harcot indítottak a nemzeti viszonyok ellen. Az Iván Kalitától III. Ivánig terjedő időszakot Északkelet-Oroszország Moszkva körüli egyesítése jellemezte. III. Iván uralkodásától a Rurik-dinasztia kihalásáig pedig győzelmet arattak az állami viszonyok.⁴³ Szolovjov úgy vélte, hogy Oroszországban a feudális rend nem létezett, szerinte ez csak a germán államokra volt jellemző. Koncepciója és a nemesi történetírás által felállított rendszer között sok a hasonló vonás. Ilyennek tekinthető például a történelmi fejlődés jellegének megváltozása a politikai központ délről való áthelyeződése miatt. Az államot viszont úgy próbálta megközelíteni, mint a nemzeti viszonyok és a magántulajdonosi viszonyok harcának eredményét.

Szolovjov történetírói tevékenységét elsősorban az „Oroszország története a legrégebb időktől” című grandiózus munkája tette ismertté, amelyet 1848-ban kezdett írni. Az első kötet 1851-ben jelent meg, az utolsó, a 29., pedig halála évében, 1879-ben. Óriási mennyiségű forrásanyag felhasználásával a 18. század 70-es éveig dolgozta fel Oroszország történetét. Ezzel a művel Szolovjov Karamzin összefoglaló munkáját akarta felváltani.

Az „Oroszország története...” az uralkodók tevékenységét állította középpontba, amelyet aprólékosan, esetenként sok-sok lényegtelennek tetsző részletek felhasználásával ismertetett. A fejedelmek között Bogoljubszkijt kiemelkedő hely illette meg. Szolovjov ugyan nem abszolút pozitív történelmi személyiségként mutatta be – Karamzinhoz képest ez is előrelépést jelentett –, de uralkodását, ill. annak bizonyos fejleményeit igen fontosnak, sőt korszakalkotónak tartotta. Elismeréssel írt Andrej Bogoljubszkij bátorságáról,⁴⁴ és nagyra értékelte templomépítő tevékenységét.⁴⁵ Azt azonban nem tagadta, hogy a fejedelmet délen nem szerették,⁴⁶ és cselekedeteit északkeleten sem támogatta mindenki.⁴⁷ Nem kerülhette el Kijev bevételének és kirablásának ismertetését, de – Karamzinhoz hasonlóan – a vlagyimiri uralkodót közvetlenül nem okolta a pusztításért. Ellenkezőleg, óriási jelentőséget tulajdonított egy, a győzelemmel kapcsolatos fejleménynek, annak, hogy Kijev elfoglalása után Bogoljubszkij mégis Vlagyimirban maradt: „Andrej ezen lépése nagy jelentőségű esemény volt, fordulópontra, amelytől a történelem új irányt vett fel, amelytől Oroszországban a dolgok új rendje kezdődött”.⁴⁸ Szolovjov „a dolgok új rendjé”-n az „állami viszonyokat” értette, hiszen szerinte a nemzeti viszonyok elszenvetdék az első súlyos csapást, és először mutatkozott meg a nemzeti viszonyoktól az állami viszonyokhoz való átmenet lehetősége.⁴⁹

A fenti koncepció Dél-Oroszországi fejlődésétől elválasztotta Északkelet-Oroszországot, s az „új rend”-et csak az utóbbira tartotta jellemzőnek. Szolovjov szerint a Vlagyimiri Fejedelemségben olyan „talaj” volt (a fejedelmi tulajdon), amelyen „a dolgok új rendjét sokkal könnyebben fogadhatták el”.⁵⁰

Szolovjov Bogoljubszkij-képébe jól beleillett az a tény, hogy Andrej időnként parancsokat próbált osztogatni rokonainak. Nem is mulasztotta el idézni a fejedelemnek Roman Rosztyizslavicshoz és öccseihez küldött utasítását, melyet az Ipatyev-évkönyv tartalmaz: „Fivéreiddel nem az én akaratom szerint jársz el, így hagyd el Kijevet, Dávid Visgorodból, Msztyizslav Belgorodból (távozzon - M.J.), menjetek valamennyien Szmolenszkbe és osztozkodjatok ott, ahogy akartok!”⁵¹ Andrej és a fejedelmek viszonyával kapcsolatban a „podrucnyik” (az uralkodótól függő szövetséges, vagy szolgálja) szó is megjelent az Ipatyev-évkönyvben.⁵² Természetesen Szolovjov ezt is felhasználta a fejedelem hatalmának szemléltetése érdekében. Msztyizslav Rosztyizslavics szavai azonban inkább azt bizonyítják, hogy a szolovjovi „új rend” képviselőjének Dél-Oroszországgal kapcsolatos politikája nem volt éppen sikeres. Msztyizslav ugyanis a következőket üzenté Bogoljubszkij-nak: „mi eddig tiszteltünk téged, mint atyánkat... de ha te ilyen szavakkal küldtél (követet - M.J.) hozzánk, nem mint fejedelemhez, hanem mint podrucnyikhoz és egyszerű emberhez, akkor cselekedj úgy, ahogyan kigondoltad, az Isten pedig ítélni fog felettünk”.⁵³ A fenti üzenetet az 1173. évi második (ezúttal kudarcba fulladt) Kijev elleni hadjárat követte.

A 19. század második felére áttérve röviden utalni kell a forradalmi demokraták Bogoljubszkijjal és a részfejedelmi Oroszországgal kapcsolatos álláspontjára. Bár egyes képviselők munkássága részben vagy egészében a század első feléhez,

illetve közepéhez tartozik, a kérdéssel kapcsolatban nincs olyan eltérés nézeteik között, amely indokolná azok időrend szerinti szétválasztását.

A forradalmi demokraták a dekabristák demokratikus irányvonalát folytatták, sőt jelentős előrelépést is tettek az orosz történelem értékelése terén. Bírálták Karamzin és Pogogyin tevékenységét. Ny.G. Csernisevszkij például arra a következtetésre jutott, hogy Pogogyin tudományos munkáinak „egyáltalán semmilyen tudományos jelentőségük nincs”.⁵⁴ Az 1840-50-es években heves küzdelmet folytattak a szlavofilokkal. Csernisevszkij és Dobroljubov pedig széleskörű kritikát gyakorolt a polgári történészek, leginkább Kavelin, Csicserin és Szolovjov nézeteivel kapcsolatban.

A forradalmi demokraták, bár nem voltak történészek, figyelmet szenteltek a részfejedelmi Oroszország története tanulmányozásának. Nem is tudtak a korszakról olyan értékelést adni, amely tudományos szempontból elfogadható lenne. V.G. Belinszkij, mivel nem látta tisztán a széttagoaltság valódi okait, a részfejedelmi rendszert meglehetősen leegyszerűsítve értelmezte és a fejedelmek egymás közötti harcait irracionálisnak fogta fel: „... a részfejedelmi beháborúk története... értelmetlen és unalmas.”⁵⁵ A fejedelmi harcok fő okát, A.I. Herzennel együtt, a bonyolult trónöröklési rendben vélte felfedezni. Azonban mind Belinszkij, mind Herzen talált pozitív tény is a részfejedelmi időszakban. Fontosnak tartották például azt, hogy az óorosz nép Északkelet-Oroszországban új területeket hódított meg. A tárgyilagos képhez az is hozzátartozik, hogy bár Csernisevszkijnek és Dobroljubovnak a széttagoaltsággal kapcsolatos nézetei közül több megegyezik Belinszkij és Herzen nézeteivel, Csernisevszkij tovább lépett a forradalmi demokrata elődei által megkezdett úton és megpróbálkozott a részfejedelmi rendszer gazdasági-társadalmi alapjainak feltárásával.

Valamennyien egyetértettek abban, hogy a fejedelmi beháborúk történeti szempontból terméketlenek voltak.⁵⁶ Ezért kevés figyelmet szenteltek a Vlagyimir-Szuzdali Fejedelemség felemelkedésének és uralkodóinak. Már pedig az északkeleti fejedelmek kivették részüket a csatározásokból, sok esetben azok előidézői is voltak. Ezek után nem meglepő az a tény, hogy például Ny.A. Dobroljubov műveinek kilenc kötetes kiadásában Jurij Dolgorukijról mindössze két, Andrej Bogoljubszkijról pedig három helyen található említés – különösebb értékelés nélkül.⁵⁷

Az 1860-80-as években Karamzin követői és az államjogi iskola képviselői folytatták egymás elleni harcukat. A szlavofil irányzat viszont ekkorra lényegében felbomlott, bár hívei közül néhányan továbbra is kifejtették nézeteiket. Akadtak az orosz történettudománynak olyan művelői is, akik egyetlen táborhoz sem tartoztak.

A késői szlavofil K. Besztuzsev-Rjumin „Orosz történelem” című művének 1872-ben megjelent első kötetében a részfejedelmi rendszert is fontosnak tartotta. Ezt azzal indokolta, hogy ekkor „mindenütt fejedelmek jelentek meg druzsinákkal, ugyanolyan életforma vette kezdetét. A legtávolabbi területekre is eljutott bizonyos fokú civilizáció, melynek terjesztéséhez kiváltképpen a kereszténység járult hozzá”.⁵⁸

Dolgorukij uralkodásának azonban nem tulajdonított különösebb jelentőséget. Még városalapító tevékenységét is megkérdőjelezte. Mindössze Dmitrov és Jurjev alapítását ismerte el egyértelműen. Véleménye szerint Jurij nem elégedett meg Szuzdallal és 1132-től állandóan részt vett a déli belháborúkban.

Besztuzsev-Rjumin Bogoljubszkij egyetlen lépését sem tartotta az orosz történelem fordulópontjának. A fejedelemmel kapcsolatban jóformán csak a jól ismert tényeket ismertette. Andrej fiatal éveiben tanusított bátorságát ugyan elismerte, de véleménye szerint később a vlagyimiri uralkodó önkényeskedett a többi fejedelemmel és a vallásügyet is önhatalmúlag akarta intézni.⁵⁹

Besztuzsev-Rjumin Dolgorukij – és Bogoljubszkij-képe alapvetően nem volt pozitív, de negatív sem. Az apa és fia tevékenysége bemutatásának szűk két oldalt szentelt. Ebből is arra következtethetünk, hogy hasonlóan tartotta őket a korszak többi fejedelméhez.

Ny.I. Kosztomarov nem tartozott az államjogi iskolához, sőt egyértelműen egyik irányzathoz sem. Radikálisabb nézeteket vallott, mint Szolovjov, de Andrej Bogoljubszkijt ő is fontos történelmi személyiségnek tartotta. Tevékenységével két művében is foglalkozott. Az egyikben azt vizsgálta, hogy az egyeduralom létrejött-e a régi Oroszországban és arra a következtetésre jutott, hogy „a tatár hódítás előtti időszakban Oroszország későbbi egyeduralmi rendszerének semmiféle alapjai nem jöttek létre”.⁶⁰

A probléma tanulmányozása során természetesen nem hagyhatta figyelmen kívül a Vlagyimir-Szuzdali Fejedelemséget és annak uralkodóit sem. Fellépett azon nézet ellen, amely szerint „a vlagyimiri fejedelmek tudatosan kezdtek törekedni a részfejedelmek alávetésére és az orosz földek saját hatalmuk alatt való egyesítésére.” Ez esetben meg kellett indokolnia az 1169. évi hadjáratot. Helytálló magyarázatot azonban nem sikerült találnia. Szerinte ugyanis „a pogrom és Kijev megalázása” annak a következménye volt, hogy korábban szuzdaliakat gyilkoltak meg a városban. Úgy ítélte meg, hogy a fenti események után a Kijevi Fejedelemségben „a műveltség hanyatlott és északkeletre tevődött át”. Nem értett egyet Szolovjovval Andrej Bogoljubszkij 1169. évi lépéseinek értékelésében. Azt tartotta, valamely fejedelem trónról való letaszítása és egy másikkal a helyére ültetése a részfejedelmi időszakban megszokott jelenség volt, „sokszor ismétlődött és semmiféle fordulatot nem jelentett a dolgok menetében.”⁶¹

Kosztomarov másik, a téma szempontjából fontos műve az 1873-76 között keletkezett „Orosz történelem életrajzokban...”, amelynek műfaja irodalmi, megközelítési módja pedig pszichológizáló. Ebben a munkában Kosztomarov párhuzamot vont Bogoljubszkij és Dolgorukij tevékenysége között, amikor azt állította, hogy az apa Kijevért folytatott harca a csírája volt azon törekvésnek, amely a keleti orosz területek vezető szerepének elismertetésére irányult és ez a törekvés Andrej idejében már világosan kivehető volt.⁶²

A szerző az első nagyorosz fejedelemnek tartotta Bogoljubszkijt és a vele foglalkozó fejezet elején kedvező színben tüntette fel. Azt írta, hogy „Andrej amilyen bátor, olyan okos is volt és amilyen körültekintően döntött, olyan határozott volt a végrehajtásban is.”⁶³ Nem vitatta érdemeit a templomépítés és az orosz kútlúra

fejlesztése terén sem, bár ez a kérdés nem is volt vita tárgya az orosz történetírásban. Azonban úgy vélekedett, hogy a templomok építése és a papság jóindulatának megszerzése nem csupán a terület fejlődését, gyarapodását szolgálta, hanem meghatározott politikai célt, a fejedelmi hatalom megerősítését is.

Kosztomarov nem hagyta figyelmen kívül az egyházpolitika árnyoldalait sem, de ez esetben s néhány más kérdésben még mintha mentséget próbált volna keresni Bogoljubszkij számára. Az általa pártfogolt egyháziak rablásával és garázdálkodásával például a fejedelem jótéteményeit állította szembe.⁶⁴ Andrej rokonainak elűzését helyeselte és megjegyezte, hogy ez a lépés nem ellenkezett a terület érdekeivel. Úgy vélte, ezek az intézkedések – a kevésbé hűséges borjárok eltávolítását is ide sorolta – a fejedelem kezében egységes hatalmat összpontosítottak az egész Rosztov-Szuzdali Föld fölött, "és ezáltal ennek a területnek a legnagyobb jelentőséget biztosították az orosz területek között."

A rangidősség fogalmának használata Kosztomarovnál is megtalálható. Viszont felismerte, hogy Bogoljubszkij saját vezető szerepét Kijev jelentőségének csökkentésével, valamint Novgorod alávetésével kívánta elérni.⁶⁵ Ezzel kapcsolatban azonban értékelése negatív színezetű lett. Szerinte Andrej „egész tevékenységének egyetlen mozgatórugója a hatalomvágy volt. Olyan helyzetet akart teremteni maga körül, amelyben mint a bábukat, át tudta volna helyezni a fejedelmeket egyik helyről a másikra, küldözhetne volna őket druzsinájukkal ide-oda saját kénye-kedve szerint, arra kényszeríthette volna őket, hogy barátkozzanak és civakodjanak és arra, hogy ismerjék el őt rangidősnek és elsőnek”.

Kosztomarov tehát éppen azért ítélte el Bogoljubszkijt, amiért az egyeduralom védelmezői dicsőítették és újabb adalékokkal szolgált a pozitívból végül teljesen negatívvá váló összképhez. Gúnyosan jegyezte meg, hogy Andrej halála megmutatta, mennyire értékelte gondoskodását a Rosztov-Szuzdali Föld. Eltítélte a fejedelmet, mert önkényesen kormányzott, a népre súlyos adókat vetett ki, saját kénye-kedve szerint bárkit kivégeztetett. „A szörnyű gonosztettek, amelyeket az évkönyvek Feodor püspökkel, pártfogoltjával kapcsolatban közölnek, akkor is elég sötét árnyékot vetnek Andrej uralkodásának időszakára, ha annak, amiről beszámolnak, csak a fele igaz”⁶⁶ – folytatta az értékelést a szerző, s további adalékokkal szolgált álláspontja bizonyításához.

A 19. század 60-as 80-as éveiben a Bogoljubszkij-értékelésben a karamzini koncepció egyik legismertebb követője D.I. Ilovajszkij volt. A másik irányzat vezéralakjának, Szolovjovnak a tevékenysége még tartott, majd a 80-as években Je.A. Belov jelentkezett legjelesebb folytatójaként. Ilovajszkij Jurij Dogorukijról ugyan jóval pozitívabb képet alkotott, mint Karamzin, mégis úgy vélte, s ebben egyetértett a nemesi történetíróval, hogy Andrej nem olyan volt, mint apja.⁶⁷ Bátor, istenfélő, okos és józan életű emberként jellemezte a vlagyimiri uralkodót.⁶⁸ Bogoljubszkijt tartotta az első orosz fejedelemnek, „aki nyíltan és eltökélten kezdett az önkényuralom és az egyeduralom megteremtésére törekedni.”⁶⁹ Ezért Ilovajszkij, a monarchia védelmezője számára Andrej Bogoljubszkij pozitív történeti személyiség volt.

Belovnak az orosz bojárság történeti jelentőségéről írt munkája 1886-ban jelent meg. Ennek elején elemezte a druzsinának a régi Oroszországban játszott szerepét, s foglalkozott Bogoljubszkij tevékenységével is. Úgy ítélte meg, hogy Andrejt a saját maga által létrehozott új druzsina azért pusztította el, mert a fejedelem nem tanácskozott vele az ősi szokás szerint.⁷⁰ A vlagyimiri druzsina viszont gyengébb volt, mint a déli. Ezért kellett titokban végeznie az uralkodóval.⁷¹

Belov azt tartotta, hogy a Rosztovban és Szuzdalban a vecse-rendszer Bogoljubszkij idejétől kezdve meggyengült,⁷² a druzsina és a fejedelmek viszonyában pedig egyenesen fordulat következett be Andrej halála után: „utódai látva, hogy a druzsinához fűződő viszonyok az utóbbtól teszi őket függővé, az alárendelt városokban keresnek támaszt a régi vecsei városok és a druzsina ellen is. Erre az útra maga Andrej Bogoljubszkij vezette rá őket, aki tartózkodási helyéül nem Rosztov Velikijt, hanem az alárendelt Vlagyimirt választotta”.⁷³ Belov szerint a fejedelem délről északra való költözése óriási történelmi jelentőségű volt, amelyet a leghelytállóbban Szolovjov értékelt: „Andrej ezen lépése nagy jelentőségű esemény volt, fordulópont, amelytől a történelem új irányt vett fel, amelytől Oroszországban a dolgok új rendje kezdődött”.⁷⁴ Belov idézte, de nem értelmezte pontosan Szolovjov szavait, aki ezt azzal kapcsolatban írta, hogy Bogoljubszkij Kijev bevétele után Vlagyimirban maradt. Viszont 1169 az orosz történelem belovi periodizációjában⁷⁵ is fontos szerepet kapott. Ő az orosz történelem 17. század végéig terjedő szakaszát kijevi, szuzdali (vlagyimiri) és moszkvai periódusra bontotta. A kijevi korszak 1169-ig, a szuzdali 1300-ig, a moszkvai pedig a 17. század végéig tartott.

Kronológiailag a fenti időszakhoz is tartozik Szolovjov tanítványa, az orosz polgári történettudomány magasan kiemelkedő alakja, V.O. Kljucsevszkij, bár tevékenysége a 20. század elejéig tartott. Kljucsevszkij figyelmet szentelt a gazdasági és társadalmi tényezőknek, bár a gazdasági folyamatokat sok esetben jogi szemszögből közelítette meg. Fő műve és nézeteinek összegzése „Az orosz történelem kurzusa” (a „Kursz”) volt, amelyet kutatásai alapján az 1880-as években állított össze. Első kiadására viszont csak jóval később, 1904 és 1910 között került sor. A „Kursz” kiemelkedett azon munkák közül, melyek az orosz történelmet egységes egésznek fogták fel. Az egyetlen olyan, Oroszország történetét a 19. századig tárgyaló összefoglaló mű volt, amely nem a tényanyagot, hanem az elméleti kérdéseket állította előtérbe.

A „Kursz” abban is különbözött az elődök és a kortársak (Ilovajszkij, Platonov és mások) munkáitól, hogy szerzője Oroszország múltját nem a nagyfejedelmek és cárok uralkodása szerint mutatta be, hanem a periodizációt a történelmi folyamat meghatározó mozzanatait alapul véve próbálta elkészíteni. Az orosz történelem felosztásánál a legnagyobb jelentőséget Kelet-Európa és Szibéria orosz népességgel történő betelepítésének tulajdonította. Az első periódust a 8. századtól a 12. század végéig, illetve a 13. század elejéig számította. A második szakasz Kljucsevszkij szerint a 13. századtól a 15. század első feléig tartott. Ezzel összefüggésben úgy vélte, hogy Északkelet-Oroszország története az orosz nép fejlődésének

teljesen új fejezete volt. Arra a következtetésre jutott, hogy az említett területen sajátos gazdasági szerkezet jött létre.

Kljucsevszkij távol állt az egyeduralom védelmezőtől. Fő művében sem kímélte az uralkodókat. Külön részt szentelt Andrej Bogoljubszkij személyisége bemutatásának. Rendkívül találóan jellemezte a fejedelmet. Mint ahogyan Északkelet-Oroszország fejlődését, őt magát is a kolonizációval hozta összefüggésbe. Szerinte Andrej kimagasló személyiség volt, s tevékenysége szemléletesen kifejezte a telepítés hatását.⁷⁶ Igazi északi fejedelemnek tartotta, ezzel is megkülönböztetve a kortárs uralkodóktól. Bizonyos vonatkozásban nagyapjához, Vlagyimir Monomahhoz hasonlította.⁷⁷

Kljucsevszkij Bogoljubszkij uralkodásának értékelésekor nem tudott teljesen elszakadni a szolovjovi koncepciótól: „ez a tevékenység az Orosz Föld politikai viszonyaiban való fordulat létrehozásának kísérlete volt”. Összességében azonban Szolovjovtól eltérően értékelte a fejedelem uralkodását. Látszólag elsimerő szavait is enyhe írónia hatja át: „Nagyon istenfélő volt, és szerette a szegényeket, sok templomot építtetett területén, a hajnali istentisztelet előtt maga gyűjtötte meg a gyertyákat a templomban, mint egy gondos templomi sztaroszta, megparancsolta, hogy hordjanak szét az utcákon ételt és italt a betegeknek és a szegényeknek, atyai gyöngédséggel szerette Vlagyimirját”.

Kljucsevszkij különösen az uralkodó bogoljubovói tevékenységét ítélte el: „számos rossz dolgot követett el: nagy hadakat gyűjtött és küldött hol Kijevet, hol Novgorodot rabolni, hatalomra vágyó fondorlatainak szövevényét sötét kljazmai szögletéből az egész Orosz Földön szétvetette. Úgy irányítani az eseményeket, hogy 400 novgorodi Beloozeróban megfutamítson egy hétezres szuzdali sereget, majd olyan hadjáratot szervezni Novgorod ellen, amely után a novgorodiak a szuzdali foglyokat háromszor olyan olcsón árulták, mint a birkákat,- mindezt Andrej esze nélkül is meg lehetett volna tenni. Miután apja előkelő bojárjait elűzte a Rosztovi Földről, olyan cselédséggel vette magát körül, amely hálából úri jótéteményeiért visszataszító módon megölte őt és kirabolta a palotáját”.

Bogoljubszkij, ez a „zord és szeszélyes gazda”⁷⁸ fejedelemségében olyan adminisztrációt épített ki, hogy rögtön halála után „teljes anarchia keletkezett”-folytatta a bűnlajstrom felolvasását Kljucsevszkij, majd hozzátette: „Oroszországban még soha nem kísérték fejedelmi halált ilyen szégyenletes események”. Ezek okaként a rossz környezetet jelölte meg. Szerinte „Andrej fejedelem személyében a nagyorosz először lépett a történelem színpadára és ez a fellépés nem mondható sikeresnek.”

Kljucsevszkij felfogása új fejezetet nyitott a Bogoljubszkijjal kapcsolatos nézetek kifejtésében. Az ő értékelése ugyanis eredményközpontú volt. Ezen az alapon alkotott negatív Bogoljubszkij-képet. Azonban a „Kursz”-ban arra is utalt, hogy a fejedelem tevékenységét az objektív történelmi körülmények is befolyásolták: „Andrej cselekedeteiben nem minden volt véletlenszerű jelenség, személyes jellemének, rendkívüli vérmérsékletének következménye. Feltételezhetjük, hogy politikai elképzeléseit és kormányzási szokásait jelentős mértékben az a társadalmi környezet formálta, amelyben felnőtt és tevékenykedett”.⁷⁹

A 19. század utolsó évtizede a Bogoljubszkij-értékelés szempontjából nem bírt különösebb jelentőséggel. A 20. század elejéről viszont Sz.F. Platonov, A.Je. Presznyakov és M.Ny. Pokrovszkij véleménye is figyelmet érdemel.

Kljucsevszkijhez hasonlóan Platonov is figyelmet szentelt a fejedelmi hatalom rendjének, vagyis a trónutódlás kérdésének. Arra a megállapításra jutott, hogy az a kijevi Oroszországban kialakult „nyomorúság” egyik oka volt.⁸⁰ Ugyancsak fontos szerepet tulajdonított Északkelet-Oroszország földrajzi tényezőinek és betelepítésének, ill. betelepülésének. Véleménye szerint Jurij Dolgorukij, valamint fiai, Adrej és Vszevolod „nagy igyekezettel végezték a telepítést és egy évszázad leforgása alatt nagy és erős fejedelemséget csináltak” a Szuzdali Földből.

„Elérve céljait északon és teljhatalmú uralkodóvá lévén a szuzdali területen, Adrej befolyást kívánt magának a kijevi és novgorodi ügyekbe és fennhatóságra törekedett az egész orosz földön” - írta Platonov Bogoljubszkij törekvéseiről, amelyeket – Kljucsevszkijjellel ellentétben – egyáltalán nem ítélte el. Nem tette ezt meg Kijev bevételével és kirablásával kapcsolatban sem. Mindössze azt jegyezte meg, hogy a kijevi események után Adrej Bogoljubszkij „továbbra is Vlagyimirban lakott, de viselte a nagyfejedelmi címet és a déli fejedelmektől engedelmességet követelt, az engedetlenek ellen pedig hadseregeket küldött. Ilymódon, a szélső fejedelem, a szuzdali kiterjesztette hatalmát minden orosz területre.”

Platonov szerint Bogoljubszkij új fejedelmi típust képviselt, s „Oroszország története” című munkájában úgy vélte, hogy mindazok, „akik a régi megszokott rendhez ragaszkodtak, gyűlölték Andrejt, ellenben azok az emberek, akik az önkényuralom előnyeit megértették, Andrejben ideális fejedelmet láttak”.⁸¹

Platonov az uralkodó személyiségének egyes negatív vonásait is kiemelte, de alapvetően Bogoljubszkijnek az egyeduralomhoz fűződő viszonya alakította ki felfogását, ami nemhogy Kljucsevszkijhez, de Ilovajszkijhoz képest sem számított különösebb előrelépésnek.

Szolovjov és Kljucsevszkij Északkelet-Oroszországgal kapcsolatos koncepcióit már egyes polgári történészek bírálták. Közéjük tartozott Presznyakov, aki életének utolsó éveiben – az októberi forradalom után – arra törekedett, hogy saját korábbi elgondolásait is felülvizsgálja. Egyik legfontosabb műve, az „Előadások az orosz történelemről”, 1908 és 1916 között keletkezett. Vitathatatlan értékei mellett hiányosságai is vannak. Ez alatt nem az értendő, hogy a feudalizmus terminust egyáltalán nem használta a kijevi Oroszország bemutatásakor, hiszen ez mind a mai napig vita tárgya. Az „Előadások...” hiányosságai inkább arra vezethetők vissza, hogy hiányzik belőlük a társadalmi fejlődés folyamatának feltárása, sőt egyáltalán a formációelmélet.

Presznyakov másik fő műve „A nagyorosz állam létrejötte”. Ebben Szolovjov Északkelet-Oroszország felemelkedésével kapcsolatos elméletét bírálta: „Az orosz történelem szolovjovi rendszere egyrészt sajátosan törvényesítette az orosz történelem hagyományos útjának elképzelését, amely út Kijevből Vlagyimiron keresztül Moszkvába vezetett”⁸², „másrészt a szolovjovi rendszer inkább lerombolta, mint megerősítette az észak-orosz és a déli-kijevi történelem szerves kapcsolatáról szóló elképzelést”.⁸³ Presznyakov az iróniát is segítségül hívta, hogy szemlé-

letesebben tudja bemutatni, mennyire helytelen volt nagy történetíró-elődjének az az álláspontja, amely élesen elválasztotta a régi Oroszország északkeleti részének fejlődését a délitől: „Természetesen Szolovjov előtt nem maradt rejtve, hogy a ‚történelem‘ nem egyszerűen délről indult, hanem sajátos módon ott is folytatódott”⁸⁴

Azt a tényt, hogy 1169-ben Andrej Bogoljubzkij nem ment délre elfoglalni a nagyfejedelmi trónt, hanem Északkelet-Oroszországban maradt, Szolovjov és Kljucsevszkij különböző módon értékelte. Az „Előadások...”-ban Presznyakov reagált a két álláspontra és Kljucsvszkijnek adott igazat: „Ez az esemény az orosz történelem hagyományos sémájában nagyon sajátos értékelést kapott, amely kevéssé felelt meg a valóságnak: a politikai központ északra való átvitele nem történt meg. Helyesebben értékeli a helyzetet Kljucsevszkij, mondván, ‚Andrej első ízben választotta el a rangidőséget a helytől‘. Andrejt elismerték rangidősnek, de városát, a Kljazma-menti Vlagyimirt nem”⁸⁵ Bár Presznyakov az orosz történetírásban korábban megjelent sematizmus leküzdését tűzte ki maga elé, kísérlete ez esetben nem járt sikerrel: a rangidőség hangoztatásával az osztályok feletti fejedelmi hatalom rendszerét helyezte előtérbe, vagyis ezen a téren nem tudott előrelépni az államjogi iskola felfogásához képest.

Andrej Bogoljubzkij belpolitikáját Presznyakov is Jurij Dolgorukij belpolitikájával együtt értékelte. Szerinte Jurij és Andrej uralkodása a Szuzdali Föld számára a fejedelmi közigazgatás és uralom fokozott megszervezésének időszaka volt.⁸⁶

A külpolitikát tekintve Dolgorukij valamint két fia, Andrej és Vszevolod uralkodása között szintén párhuzamot vont Presznyakov. Szerinte a három északkeleti fejedelem külpolitikájában fő vonulatot jelentett a Novgorod és a bolgárok elleni küzdelem.

Presznyakov nem Bogoljubzkij dicsőítésére vagy elítélésére törekedett. Sőt, a fejedelem uralkodását elkülönítve nem is vizsgálta, csak apja és öccse uralkodásával együtt. A 12-13. századi Oroszországban elfoglalt helyüket igyekezett megjelölni. Hogy Andrej Bogoljubzkij tevékenységét nem pozitívan értékelte, arra az alábbi sorokból következtethetünk: „Korábban a kijevi rangidőséget a kijevi Oroszország összorosz érdekei, legfőképpen a kunokkal vívott létfontosságú harc feladata igazolták és tartották fenn, a szuzdali rangidőség azonban olyan erővé vált, amely arra kényszerítette a ‚rokonokat‘, hogy politikát szolgáljanak, amelyek feladatai vagy tőlük idegenek, vagy egyenesen saját érdekeikkel ellentétesek voltak.”⁸⁷

Végül érdemes megvizsgálni a korai marxista történetírás kiemelkedő képviselőjének Andrej Bogoljubzkijről alkotott nézeteit. A szovjet történettudomány megalapozója, Pokrovszkij, művei tekintélyes részét még az októberi forradalom előtt írta. Világnézete és Oroszország történetével kapcsolatos koncepciója igen ellentmondásosan formálódott. Pályája kezdetén sokat köszönhetett tanárainak, köztük Kljucsevszkijnek. Azonban nem fogadta el szolgalelkűen az orosz történettudományban meghatározó szerepet játszó koncepciók egyikét sem, sőt erősen bírálta a polgári történészeket: „Ezek a Csicserinek, Kavelinek, Kljucsevszkijek,

Csuprovok, Petrazsickijek közvetlenül azt a meghatározott osztályharcot tükrözték, amely Oroszországban a 19. században zajlott, és... a történelem, melyet ezek az urak írtak a múlt politikai viszonyain kívül semmi mást nem mutat be”.⁸⁸ Nagy munkája, az „Orosz történelem a legrégebb időkől” is a polgári történetírás, legfőképpen a 20. század elején oly népszerű „Kursz” ellen irányult.

Az „Orosz történelem a legrégebb időkől” a feudalizmus kialakulásának kezdetét a kijevi Oroszország idejére tette, a feudális társadalom végső megszilárdulását pedig a 13. századra. Szolovjovnak az óorosz viszonyokkal kapcsolatos nézeteit bírálta. A szerző szerint Szolovjov koncepciója alapján a régi Oroszország politikai viszonyait kizárólag a fejedelmek határozták meg.⁸⁹ A 12-13. századi északkeleti uralkodói hatalom vonatkozásában is különbözött Pokrovszkij véleménye. Azt tartotta, hogy a fejedelmek egymáshoz való viszonyában Andrej Bogoljubszkij idejében nem következett be változás, s a szuzdali „egyeduralkodó” kijevi unokaöccseivel kapcsolatos magatartása aligha különbözött sokban például Msztyiszlav Vlagyimirovics tététől, aki száműzte polocki rokonait. Pokrovszkij végeredményben így jellemezte a fejedelmek kapcsolatait: „szerettek a testvériségről beszélni, de tényleges kapcsolataik nem ezen az érzelgősségen alapultak és az erős ’testvér’ nem széggelt mindig mindent megtenni a gyengébbel, amit akart, a gyilkosságot és a megvakítást is beleértve”.

Pokrovszkij elvetette Kljucsevskij Bogoljubszkijjal kapcsolatos nézeteinek egy részét is. Szerinte Andrej politikai fogalmai és kormányzati szokásai nem függték össze azzal a társadalmi környezettel, amelyben felnőtt és tevékenykedett, mert „Vlagyimir politikai erkölcsi, annak ellenére, hogy új város volt, de lehet, hogy éppen annak köszönhetően, semmiben sem különböztek Kijev vagy Novgorod ugyanilyen erkölcsitől.” Ezt leginkább a fejedelem belpolitikájára vontakoztatta, hiszen néhány sorral lejjebb azt állapította meg, hogy bár külpolitikájában nem, belpolitikájában Andrejt is „eredetiség” jellemezte.⁹⁰ Ezek szerint Bogoljubszkij belpolitikai lépéseinek mozgatórugóit kizárólag saját személyiségével kell összefüggésbe hozni.

Művében Pokrovszkij kitért Andrej Bogoljubszkij meggyilkolására és annak következményeire is. Megállapította, hogy I. Pál cár halálának körülményei kevésbé haonlítottak a bogoljubovói eseményekre. A Bogoljubszkij meggyilkolása utáni felkelést valódi népi forradalomnak nevezte és az 1068. és 1113. évi kijevi felkelésekkel állította párhuzamba. A bogoljubovói – vlagyimiri népi megmozdulás okait kutatva a szerző arra a következtetésre jutott, hogy Bogoljubszkij egyeduralkodó az egyik első arra irányuló rendszeres törekvés volt, hogy a néptömegeket új módon zsákmányolja ki. Ennek az új módszernek az alapos bemutatása viszont elmaradt. Így nem tudni, pontosan mivel is vádolta a vlagyimiri fejedelmet.

Andrej Bogoljubszkij tevékenységét Pokrovszkij az őt a trónon követő két unokaöccs, Msztyiszlav és Jaropolk Rosztyiszlavics viselt dolgaival vetette össze,⁹¹ de nézete elszigetelt volt az orosz történetírásban. Az utóbbiak valóban úgy viszonyultak fejedelemségükhöz, mint egy idegen területhez. Ez azonban a kizsák-

mányolás mellett rablást és fosztogatást jelentett. Ezért véződött oly csúfosan urlakodásuk.

Bogoljubszkij tehát a fenti koncepcióban jóformán csak egy a sok óoroszlal-
kodó közül, s ez a forradalmi demokraták felfogására emlékeztet. A marxista
történész fő feladatának a néptömegek szerepének vizsgálatát tekintette, a fejedele-
lem tevékenységét nem tartotta jelentősnek, sőt még el is ítélte, mivel az szerinte
súlyosbította a nép helyzetét. Pokrovszkij az objektív történelmi körülmények
szerepét részben figyelmen kívül hagyta a vlagyimiri uralkodóval kapcsolatban.
A Bogoljubszkij-értékelésben ezért sem tudta felülmúlni Kljucsevskijt.

Karamzin és követői, valamint az államjogi iskolához tartozók általában pozí-
tív Bogoljubszkij-képet hoztak létre. A dekabristák és a forradalmi demokraták
nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget a fejedelemnek. Nem pozitív, vagy
egyenesen negatív véleményt többféle koncepciót képviselő történészek (Tatyis-
csev, Besztuzsev-Rjumin, Kosztomarov, Kljucsevskij, Presznyakov, Pokrovszkij)
is formáltak. Az első kidolgozott negatív értékelés Kosztomarov nevéhez fűződik.
Ez azért figyelemre méltó, mert ő „Oroszl történelem életrajzokban...” című művé-
ben lényegében a karamzini szemlélettel és módszerekkel alkotott a Karamzinéval
ellentétes véleményt. A látszólagos ellentmondás oka jelentős mértékben Koszto-
marov politikikai nézeteiben keresendő.

Véleményünk szerint az orosz historiográfiában a leghelytállóbb Bogoljubszkij-
értékelést Kljucsevskij hozta létre, amelynek lényege tehát a következő: az ural-
kodó kiemelkedő történelmi személyiség volt. Hatalmának növelése érdekében
saját fejedelemségét „zord és szeszélyes gazda”-ként irányította és beavatkozott
a többi orosz terület ügyeibe. Azonban kül- és belpolitikája sikertelen maradt.
Cselekedeteit a jelleme és a társadalmi környezet is befolyásolta. Ezen értékelés
továbbvitele, kiegészítése és árnyaltabbá tétele a szovjet történészek feladata lett.

JEGYZETEK

1. *M.P. Pogogyin*: Isszledovanyija, zamecsanyija i lekcii o russzkoi isztorii, t. IV., M., 1850, VI.
2. *K. Besztuzsev-Rjumin*: Russzkaja isztorija, t. I., Szpb., 1872. 152.
3. *V.Ny. Tatyiscsev*: Isztorija Rosszijszkaja, t. 3., M.-L., 1964, 44.
4. I.m. 60.
5. I.m. 44.
6. I.m. 60.
7. I.m. 61.
8. I.m. 55.
9. I.m. 105
10. I.m. 90.
11. I.m. 249.
12. I.m. 249.
13. *Ny.M. Karamzin*: Isztorija Goszudarsztva Rosszijszkovo, t. II., Szpb., 1892, 181.

14. I.m. t. II., 181.
15. I.m. t. II., 154, 158, 196, t. III., 18, 19.
16. I.m. t. III., 18.
17. I.m. t. III., 18.
18. I.m. t. III., 18.
19. I.m. t. II., 207
20. I.m. t. II., 185
21. I.m. t. II., 185.
22. I.m. t. II., 196.
23. I.m. t. III., 19.
24. *V.K. Kjuhelbeker*: Dnyevnyik, L., 1929. 128.
25. *Ny.M. Muravjov*: Ob „Isztorii“ Karamzina. Izbrannije szocialno-polityiceszkije i floszofszkije proizvegyenyija gyekabrisztov, t. 1., M., 1951, 333-336.
26. *Sz.Sz. Volk*: Isztoriceszkije vzgljadi gyekabrisztov. M.-L., 1958, 380.
27. I.m. 323.
28. I.m. 381.
29. *M.P. Pogogyin*, t. V., M., 1857, 366.
30. I.m. t. V., 309.
31. I.m. t. V., 308.
32. I.m. t. V., 367.
33. I.m. t. V., 309.
34. I.m. t. V., 417.
35. I.m. t. V., 309.
36. I.m. t. V., 422.
37. I.m. t. V., 309.
38. I.m. t. V., 309.
39. *K. Kavelin*: Vzgljad na jurigyiceszkij bit drevnyej Rosszii. M., 1846, 27.
40. I.m. 27.
41. I.m. 28.
42. I.m. 29.
43. *Sz.M. Szolovjov*: Isztorija odnosenyij mezdsu russzkimi knyazjami Rjurikova doma, M., 1847, I-X.
44. *Sz.M. Szolovjov*: Isztorija Rosszii sz drevnyejshih vremjon, kny. I., t. 2., M., 1959. 534.
45. I.m. kny. II., t. 3., M., 1960, 47
46. I.m. kny. I., t. 2., 513.
47. I.m. kny. I., t. 2., 536.
48. I.m. kny. I., t. 2., 529.
49. I.m. kny. I., t. 2., 531.
50. I.m. kny. I., t. 2., 532.
51. I.m. kny. I., t. 2., 541.
52. Ipatyevszkaja letopisz. Szpb., 1871, 390.
53. *Sz.M. Szolovjov*: Isztorija Rosszii, kny. I., t. 2., M., 1959, 542.
54. *Ny.G. Csernisevszkij*: Polnoje szobranijje szocsinyenyij v 16-i tomah, t. VII., M., 1950, 296.

55. Idézi *V.Je. Illicskij*: Voproszi drevnyerusszkij isztorii v oszveacsenyii revoljucionyerov-gyemokratov. Trudi Moszkovszkovo Goszudarsztvennovo isztoriko - arhivnovo insztyituta, t. XI., M., 1958, 229.
56. i.m. 230-233.
57. *Ny.A. Dobroľjubov*: Szobranijje szocsinyenyij v 9-i tomah, t. 1., M.-L. 1961. 209., 210, 256., t. 3., M.-L., 1962, 327, t. 4., M.-L., 1962. 350.
58. *K. Besztuzsev-Rjumin*, 192.
59. i.m 188-189.
60. *Ny.I. Kosztomarov*: Nacsalo jegyinogyerzszavija v Drevnej Ruszi. Szobranijje szocsinyenyij, kny. 5., t. XII., Szpb., 1905, 41.
61. i.m. 40.
62. *Ny.I. Kosztomarov*: Russzkaja isztorija v zsziznyeopiszanyijah jejo glavnyejsih gyejatyelej, kny. I., Szpb., 1912, 58.
63. i.m. 58-59.
64. i.m. 62.
65. i.m. 64.
66. i.m. 71-72.
67. *D.I. Il'ovszkij*: Isztorija Rosszii. Szocsinyenyija, t. I., M., 1906, 403-404.
68. i.m. 404, 411, 414.
69. i.m. 405.
70. *Je.A. Belov*: Ob isztoricseszkom znacsenyii russzkovo bojarsztva do konca XVII veka. Szpb., 1886, 3.
71. i.m. 14-15.
72. i.m. 4-5.
73. i.m. 3.
74. i.m. 13.
75. i.m. 20-22.
76. *V.O. Kljucsevskij*: Kursz russzkaj isztorii, cs. 1. Szocsinyenyija, t. I., M., 1956, 317.
77. i.m. 317-18.
78. i.m. 321-23.
79. i.m. 324.
80. *Sz.F. Platonov*: Oroszország története. Athenaeum, é.n., 47.
81. i.m. 76-80.
82. *A.Je. Presznyakov*: Obrazovanyije Velikorusszkovo goszudarsztva, P., 1918. 7.
83. i.m. 8.
84. i.m. 7.
85. *A.Je. Presznyakov*: Lekcii po russzkaj isztorii, t. I., M., 1938, 238-239.
86. *A.Je. Presznyakov*: Obrazovanyije..., 34.
87. i.m., 36-38.
88. *M.Ny. Pokrovskij*: Izbrannije proizvegyenyija, kny. 1., M., 1966, 28.
89. *M.Ny. Pokrovskij*: Russzkaja isztorija sz drevnyejsih vremjon, Izbrannije proizvegyenyija, kny. 1, t. I., M., 1966, 170.
90. i.m. 171.
91. i.m. 173.